

Hegel en de waanzin

Inhoudsopgave

1	Inleiding	1
2	Ziel zonder Rede en Verstand	2
2.1	Enzyklopädie, par. 407 en 408: tekst en commentaar	2
2.2	Interpretatie	8
2.2.1	Waanzin als gebrek	8
2.2.2	Waanzin als sociaal-historisch product	10
2.2.3	Conclusie	12
3	Scepticisme, reflectie en hyperreflectie.....	13
3.1	Inleiding	13
3.2	Phänomenologie des Geistes, vrijheid en scepticisme: tekst en commentaar	14
3.3	Interpretatie	17
3.3.1	Waanzin als gevolg van (hyper)reflectie.....	17
3.3.2	Tussen almacht en paranoia	18
3.3.3	Zelfreferentie, ironie en de taal	18
3.3.4	Conclusie	19
4	Conclusie.....	19
5	Literatuur.....	20

1 Inleiding

In de literatuur over waanzin en geestesstoornissen komt Hegel nauwelijks voor. Zelfs iemand als Foucault (1975), die nou juist in de periode van de vroege negentiende eeuw geïnteresseerd is, maakt geen melding van Hegel. Desalniettemin lijkt Hegels filosofie over het redelijke subject, de opbouw van dit subject, en de verschillende (historisch-filosofische) fases daarin, zich goed te lenen voor een beschouwing over waanzin. In dit paper zal ik onderzoeken wat voor plaats de waanzin inneemt, en kan innemen, in het systeem van Hegel.

Ik zal allereerst bekijken wat Hegel zelf zegt over de waanzin. In paragraaf 408 van zijn *Enzyklopädie*, met name in de *Zusätze*, gaat hij tamelijk uitgebreid en expliciet in op de *Verrücktheit*, en diens relatie met de Rede, het Verstand en de natuur. In paragraaf 2 becommentarieer ik de relevante passages uit paragraaf 408 om ze vervolgens verder te interpreteren. Behalve bij Hegels expliciete bespreking van waanzin in de *Enzyklopädie* kunnen we ook nog elders in Hegels werk zoeken naar impliciete beschrijvingen van de waanzinnige ervaring. De sectie over het scepticisme in de *Fenomenologie van de Geest* leent zich daar goed voor. In de derde paragraaf hieronder zal ik ook dat fragment aan de hand van de tekst becommentariëren en interpreteren.

Wie Hegel is, is wel duidelijk, maar wat waanzin is, is minder welomschreven. Zonder me vast te pinnen op een definitie uit de psychiatrische literatuur, zal ik de term waanzin gebruiken als losse verzamelterm voor acute psychoses, toestanden van schizofrenie en aanverwante stoornissen, manische periodes in bi-polaire stoornissen, en extreme periodes bij mensen met border-line-problematiek. In gewone-mensentaal: iemand is waanzinnig als hij

onbegrijpelijk doet, onbegrijpelijk praat, en geassocieerd wordt met wat wel ‘gek’ heet. Voor een nadere beschrijving over het waanzinnig denken en ervaren verwijs ik naar Sass (1992) en Kusters (2004).

2 Ziel zonder Rede en Verstand

2.1 Enzyklopädie, par. 407 en 408: tekst en commentaar

§ 407

1. Die fühlende Totalität ist als Individualität wesentlich dies, sich in sich selbst zu unterscheiden und zum Urteil in sich zu erwachen, nach welchem sie besondere Gefühle hat und als Subjekt in Beziehung auf diese ihre Bestimmungen ist. Das Subjekt als solches setzt dieselben als seine Gefühle in sich. Es ist in diese Besonderheit der Empfindungen versenkt, und zugleich schließt es durch die Idealität des Besonderen sich darin mit sich als subjektivem Eins zusammen. Es ist auf diese Weise Selbstgefühl - und ist dies zugleich nur im besonderen Gefühl.

Idealiter verhoudt het subject zich tot zichzelf en zijn zelfgevoel. Dat wil zeggen: het subject beschouwt gevoelens als *zijn* gevoelens, en constitueert zich als individu door eenheid in de particuliere gevoelens te zoeken.

§ 408

2. Um der Unmittelbarkeit, in der das Selbstgefühl noch bestimmt ist, d. i. um des Moments der Leiblichkeit willen, die darin noch ungeschieden von der Geistigkeit ist, und indem auch das Gefühl selbst ein besonderes, hiermit eine partikuläre Verleiblichung ist, ist das obgleich zum verständigen Bewußtsein gebildete Subjekt noch der Krankheit fähig, daß es in einer Besonderheit seines Selbstgefühls beharren bleibt, welche es nicht zur Idealität zu verarbeiten und zu überwinden vermag.

De ziekte – hier, de waanzin zoals nog zal blijken – bestaat er uit dat het subject in de bijzonderheid van zijn zelfgevoel gevangen blijft, en daar niet op reflecteert. Het kan zich er niet van distantieren. Door gebrek aan reflectie, en het achterwege blijven van het *Verstand* blijven lichaam en geest ononderscheiden. Hegel zegt dat het zelfgevoel hierbij wel verbijzonderd is, dwz. dat er wel een soort van ‘bewustzijn’ is.

Das erfüllte Selbst des verständigen Bewußtseins ist das Subjekt als in sich konsequentes, nach seiner individuellen Stellung und dem Zusammenhange mit der äußeren, ebenso innerhalb ihrer geordneten Welt sich ordnendes und haltendes Bewußtsein.

Een volledig ontwikkeld subject kent zichzelf als subject in relatie tot de uiterlijke, geordende (intersubjectief geconstitueerde) wereld.

In einer besonderen Bestimmtheit aber befangen bleibend, weist es solchem Inhalte nicht die verständige Stelle und die Unterordnung an, die ihm in dem individuellen Weltsysteme, welches ein Subjekt ist, zugehört. Das Subjekt befindet sich auf diese Weise im Widerspruche seiner in seinem Bewußtsein systematisierten Totalität und der besonderen in derselben nicht flüssigen und nicht ein- und untergeordneten Bestimmtheit, - die Verrücktheit.

In de waanzin (Verrücktheit) is er een tegenspraak tussen het zelfgevoel en de geordende wereld, het individuele wereldsysteem of gesystematiseerde totaliteit. Het waanzinnige 'bewustzijn' spoort niet met de objectieve ordening.

Bei der Betrachtung der Verrücktheit ist gleichfalls das ausgebildete, verständige Bewußtsein zu antizipieren, welches Subjekt zugleich natürliches Selbst des Selbstgefühls ist. In dieser Bestimmung ist es fähig, in den Widerspruch seiner für sich freien Subjektivität und einer Besonderheit, welche darin nicht ideell wird und im Selbstgefühle festbleibt, zu verfallen. Der Geist ist frei und darum für sich dieser Krankheit nicht fähig. Er ist von früherer Metaphysik als Seele, als Ding betrachtet worden, und nur als Ding, d. i. als Natürliches und Seiendes ist er der Verrücktheit, der sich in ihm festhaltenden Endlichkeit, fähig.

De geest is in staat tot waanzin wanneer het zich als natuurlijk en eindig ding opvat, als een psychisch wezen waarbij lichaam en geest niet gescheiden zijn.

Deswegen ist sie eine Krankheit des Psychischen, ungetrennt des Leiblichen und Geistigen; der Anfang kann mehr von der einen oder der anderen Seite auszugehen scheinen und ebenso die Heilung.

De waanzin - die ziekte waarin de eenheid van lichaam en geest nog niet is 'opgeheven' in en door het subject - kan worden benaderd en genezen, vanuit twee perspectieven: dat van het lichamelijke, of dat van het geestelijke.

[...] Es ist der Unterschied wie beim Wachen und Träumen; aber hier fällt der Traum innerhalb des Wachens selbst, so daß er dem wirklichen Selbstgefühl angehört.

De onderscheiding van lichaam en geest gemaakt door een reflecterend subject, is als de onderscheiding tussen droom- en waaktoestand. Bij de waanzinnige is de droom deel van het waken. De waantoestand lijkt op die van een droom, maar dan met ogen open.

Irrtum und dergleichen ist ein in jenen objektiven Zusammenhang konsequent aufgenommenener Inhalt. Es ist aber im Konkreten oft schwer zu sagen, wo er anfängt, Wahnsinn zu werden. [...] Dieser enthält aber wesentlich den Widerspruch eines leiblich, seiend gewordenen Gefühls gegen die Totalität der Vermittlungen, welche das konkrete Bewußtsein ist. Der Geist als nur seiend bestimmt, insofern ein solches Sein unaufgelöst in seinem Bewußtsein ist, ist krank.

De Geest die enkel 'is' – als ding – is ziek. De Geest is juist de spanning en de oplossing van wat an-sich is, en wat für sich is.

Der Inhalt, der in dieser seiner Natürlichkeit frei wird, sind die selbstsüchtigen Bestimmungen des Herzens, Eitelkeit, Stolz und die anderen Leidenschaften und Einbildungen, Hoffnungen, Liebe und Haß des Subjekts. Dieses Irdische wird frei, indem die Macht der Besonnenheit und des Allgemeinen, der theoretischen oder moralischen Grundsätze über das Natürliche nachläßt, von welcher dasselbe sonst unterworfen und versteckt gehalten wird; denn an sich vorhanden ist dies Böse in dem Herzen, weil dieses, als unmittelbar, natürlich und selbstisch ist. [...].

Hier wordt de waanzin beschouwd als ontbreken van redelijkheid, waardoor de natuurdriften in bedwang hadden kunnen worden gehouden.

Die wahrhafte psychische Behandlung hält darum auch den Gesichtspunkt fest, daß die Verrücktheit nicht abstrakter Verlust der Vernunft, weder nach der Seite der Intelligenz noch des Willens und seiner Zurechnungsfähigkeit, sondern nur Verrücktheit, nur Widerspruch in der noch vorhandenen Vernunft [ist], wie die physische Krankheit nicht abstrakter, d. i. gänzlicher Verlust der Gesundheit (ein solcher wäre der Tod), sondern ein Widerspruch in ihr ist. [...]

De waanzinnige heeft het vermogen te genezen. De rede en het verstand zijn niet onherroepelijk verloren. Het verstand noch de rede is verloren en potentieel nog aanwezig.

ZUSATZ. [...] Bereits im Zusatz zu § 402 ist die Verrücktheit als die zweite unter den drei Entwicklungsstufen aufgefaßt worden, welche die fühlende Seele in ihrem Kampfe mit der Unmittelbarkeit ihres substantiellen Inhalts durchläuft, um sich zu der im Ich vorhandenen sich auf sich beziehenden einfachen Subjektivität zu erheben und dadurch ihrer selbst vollkommen mächtig und bewußt zu werden. Diese unsere Auffassung der Verrücktheit als einer in der Entwicklung der Seele notwendig hervortretenden Form oder Stufe ist natürlicherweise nicht so zu verstehen, als ob damit behauptet würde, jeder Geist, jede Seele müsse durch diesen Zustand äußerster Zerrissenheit hindurchgehen.

Hegel beschrijft de opbouw en structuur van het (redelijke) subject. De waanzin is een fase in deze opbouw, echter het moet niet als noodzakelijke fase in ieder subject, of in de geschiedenis van de subjectiviteit worden gezien.

Was aber die Bestimmung Begriffs der Verrücktheit betrifft, so ist schon im Zusatz zu § 405 das Eigentümliche dieses Zustands - im Unterschied von dem auf der ersten der drei Entwicklungsstufen der fühlenden Seele von uns betrachteten magnetischen Somnambulismus - dahin angegeben worden, daß in der Verrücktheit das Seelenhafte zu dem objektiven Bewußtsein nicht mehr das Verhältnis eines bloß Verschiedenen, sondern das eines direkt Entgegengesetzten hat und deshalb sich mit jenem Bewußtsein nicht mehr vermischt. Die Wahrheit dieser Angabe wollen wir hier durch eine weitere Auseinandersetzung dartun und dadurch zugleich die vernünftige Notwendigkeit des Fortgangs unserer Betrachtung von den magnetischen Zuständen zur Verrücktheit beweisen. Die Notwendigkeit jenes Fortgangs liegt aber darin, daß die Seele schon an sich der Widerspruch ist, ein Individuelles, Einzelnes und doch zugleich mit der allgemeinen Naturseele, mit ihrer Substanz unmittelbar identisch zu sein.

De toestand van waanzin is één niveau hoger dan die van het somnambulisme, en te begrijpen als de fase waarin de natuurziel wel afgezonderd is in een individu, maar zich in tegenspraak bevindt met de algemene natuursubstantie.

Diese in der ihr widersprechenden Form der Identität existierende Entgegensetzung muß als Entgegensetzung, als Widerspruch gesetzt werden. Dies geschieht erst in der Verrücktheit; denn erst in derselben trennt sich die Subjektivität der Seele nicht bloß von ihrer im Somnambulismus noch unmittelbar mit ihr identischen Substanz, sondern kommt in direkten Gegensatz gegen diese, in völligen Widerspruch mit dem Objektiven, wird dadurch zur rein formellen, leeren, abstrakten Subjektivität und maßt sich in

dieser ihrer Einseitigkeit die Bedeutung einer wahrhaften Einheit des Subjektiven und Objektiven an. Die in der Verrücktheit vorhandene Einheit und Trennung der eben genannten entgegengesetzten Seiten ist daher noch eine unvollkommene. Zu ihrer vollkommenen Gestalt gelangt diese Einheit und diese Trennung nur im vernünftigen, im wirklich objektiven Bewußtsein.

De waanzinnige heeft geen rede, hij kent slechts de tegenstelling tussen de somnambulische algemene substantie en de afgezonderde subjectiviteit van de ziel. Dit lijkt op een eenheid van subject en object, en dat is het ook wel, maar dan onvolkomen.

Wenn ich mich zum vernünftigen Denken erhoben habe, bin ich nicht nur für mich, mir gegenständlich, also eine subjektive Identität des Subjektiven und Objektiven, sondern ich habe zweitens diese Identität von mir abgeschieden, als eine wirklich objektive mir gegenübergestellt. Um zu dieser vollkommenen Trennung zu gelangen, muß die fühlende Seele ihre Unmittelbarkeit, ihre Natürlichkeit, die Leiblichkeit überwinden, ideell setzen, sich zu eigen machen, dadurch in eine objektive Einheit des Subjektiven und Objektiven umbilden und damit sowohl ihr Anderes aus dessen unmittelbarer Identität mit ihr entlassen, als zugleich sich selber von diesem Anderen befreien. Zu diesem Ziele ist aber die Seele auf dem Standpunkte, auf welchem wir sie jetzt betrachten, noch nicht gelangt. Insofern sie verrückt ist, hält sie vielmehr an einer nur subjektiven Identität des Subjektiven und Objektiven als an einer objektiven Einheit dieser beiden Seiten fest [...]

Door het gebrek aan rede komen ziel en verstand tegenover elkaar te staan.

[...] Sowohl über mich selbst wie über die Außenwelt kann ich mich nun allerdings irren. Unverständige Menschen haben leere, subjektive Vorstellungen, unausführbare Wünsche, die sie gleichwohl in Zukunft zu realisieren hoffen. Sie bornieren sich auf ganz vereinzelte Zwecke und Interessen, halten an einseitigen Grundsätzen fest und kommen dadurch mit der Wirklichkeit in Zwiespalt. Aber diese Borniertheit sowie jener Irrtum sind noch nichts Verrücktes, wenn die Unverständigen zugleich wissen, daß ihr Subjektives noch nicht objektiv existiert. Zur Verrücktheit wird der Irrtum und die Torheit erst in dem Fall, wo der Mensch seine nur subjektive Vorstellung als objektiv sich gegenwärtig zu haben glaubt und gegen die mit derselben in Widerspruch stehende wirkliche Objektivität festhält. Den Verrückten ist ihr bloß Subjektives ganz ebenso gewiß wie das Objektive

De waanzinnige maakt het onderscheid tussen subjectieve (ziels)toestanden en de objectieve werkelijkheid niet. Niet omdat hij de objectieve werkelijkheid negeert, maar omdat hij geen verstandelijk onderscheid heeft gemaakt tussen het subjectieve en objectieve.

Aus dem eben Gesagten folgt, daß man die verrückte Vorstellung eine vom Verrückten für etwas Konkretes und Wirkliches angesehene leere Abstraktion und bloße Möglichkeit nennen kann, denn wie wir gesehen haben, wird eben in jener Vorstellung von der konkreten Wirklichkeit des Verrückten abstrahiert. Wenn z. B. ich, der ich ein König zu sein weit entfernt bin, dennoch mich für einen König halte, so hat diese der Totalität meiner Wirklichkeit widersprechende und deshalb verrückte Vorstellung durchaus keinen anderen Grund und Inhalt als die unbestimmte allgemeine Möglichkeit, daß, da überhaupt ein Mensch ein König sein kann, gerade ich, dieser bestimmte Mensch, ein König wäre. Daß aber ein solches Festhalten an einer mit meiner

konkreten Wirklichkeit unvereinbaren besonderen Vorstellung in mir entstehen kann, davon liegt der Grund darin, daß ich zunächst ganz abstraktes, vollkommen unbestimmtes, daher allem beliebigen Inhalte offenstehendes Ich bin. In dem verrückten Bewußtsein steht die abstrakte Allgemeinheit des unmittelbaren, seienden Ich mit einer von der Totalität der Wirklichkeit abgerissenen, somit vereinzelt Vorstellung in unaufgelöstem Widerspruch.

De waanzinnige denkt 'abstract' (in de Hegeliaanse zin des woords). Hij maakt voorstellingen die niet overeenstemmen met de 'objectieve' werkelijkheid. Hij erkent geen tegenwicht van een objectieve werkelijkheid. Hij leeft in zijn eigen 'abstracte' mogelijkheden.

Jenes Bewußtsein ist daher nicht wahrhaftes, sondern im Negativen des Ich steckenbleibendes Beisichsein. Ein ebenso unaufgelöster Widerspruch herrscht hier zwischen jener vereinzelt Vorstellung und der abstrakten Allgemeinheit des Ich einerseits und der in sich harmonischen totalen Wirklichkeit andererseits. Hieraus erhellt, daß der von der begreifenden Vernunft mit Recht verfochtene Satz: "Was ich denke, das ist wahr", in dem Verrückten einen verrückten Sinn erhält und zu etwas gerade so Unwahren wird wie die vom Unverstand des Verstandes jenem Satze entgegengestellte Behauptung der absoluten Geschiedenheit des Subjektiven und Objektiven. Vor diesem Unverstande, wie vor der Verrücktheit, hat schon die bloße Empfindung der gesunden Seele den Vorzug der Vernünftigkeit insofern, als in derselben die wirkliche Einheit des Subjektiven und Objektiven vorhanden ist. Wie bereits oben gesagt worden ist, erhält jedoch diese Einheit ihre vollkommene Form erst in der begreifenden Vernunft, denn nur, was von dieser gedacht wird, ist sowohl seiner Form wie seinem Inhalte nach ein Wahres, - eine vollkommene Einheit des Gedachten und des Seienden. In der Verrücktheit dagegen sind die Einheit und der Unterschied des Subjektiven und Objektiven noch etwas bloß Formelles, den konkreten Inhalt der Wirklichkeit Ausschließendes.

Probleem van de waanzinnige is dat hij de (objectieve) *harmonischen totalen Wirklichkeit* niet erkent. Net zoals het volledig redelijke subject een eenheid van subject en object kent, zo kent de waanzinnige die ook. Voor beiden geldt: "was ich denke, das ist wahr", echter wat de waanzinnige denkt is niet *afgestemd* op, niet *bemiddeld* met de totaliteit, de objectieve werkelijkheid. De redelozen die wél verstand hebben – in contrast met de waanzinnigen - zijn in die zin anders dan zowel waanzinnigen als redelijken, daar zij wel een scheiding tussen denken en zijn ervaren.

[...] Was ferner die gleichfalls bereits in obigem Paragraphen aufgeworfene Frage betrifft, wie der Geist dazu kommt, verrückt zu sein, so kann außer der daselbst gegebenen Antwort hier noch bemerkt werden, daß jene Frage schon das von der Seele auf deren jetziger Entwicklungsstufe noch nicht erreichte feste, objektive Bewußtsein voraussetzt und daß an der Stelle, wo unsere Betrachtung jetzt steht, vielmehr die umgekehrte Frage zu beantworten ist, nämlich die Frage, wie die in ihre Innerlichkeit eingeschlossene, mit ihrer individuellen Welt unmittelbar identische Seele aus dem bloß formellen, leeren Unterschiede des Subjektiven und Objektiven zum wirklichen Unterschiede dieser beiden Seiten und damit zum wahrhaft objektiven, verständigen und vernünftigen Bewußtsein gelangt. Die Antwort hierauf wird in den letzten vier Paragraphen des ersten Teiles der Lehre vom subjektiven Geiste gegeben werden.

Wonderlijker dan de waanzin is hoe de ziel eigenlijk het hogere niveau van het verstand en de rede bereikt. Dit bereiken van dat hogere ontwikkelingsniveau wordt door Hegel historisch verklaard (wat allerlei vragen oproept over het voorkomen van waanzin in eerdere historische stadia).

[...] Dies Insichversunkensein ist nun einerseits das Allgemeine in jeder Art der Verrücktheit; andererseits bildet dasselbe, wenn es bei seiner Unbestimmtheit, bei seiner Leerheit bleibt, eine besondere Art des verrückten Zustandes. Mit dieser haben wir die Betrachtung der verschiedenen Arten von Verrücktheiten zu beginnen.

Wenn aber jenes ganz unbestimmte Insichsein einen bestimmten Inhalt bekommt, sich an eine bloß subjektive besondere Vorstellung kettet und diese für etwas Objektives nimmt, dann zeigt sich die zweite Form des verrückten Zustandes.

Die dritte und letzte Hauptform dieser Krankheit tritt hervor, wenn dasjenige, was dem Wahne der Seele entgegensteht, gleichfalls für dieselbe ist, wenn der Verrückte seine bloß subjektive Vorstellung mit seinem objektiven Bewußtsein vergleicht, den zwischen beiden befindlichen schneidenden Gegensatz entdeckt und somit zu dem unglücklichen Gefühl seines Widerspruchs mit sich selber gelangt. Hier sehen wir die Seele in dem mehr oder weniger verzweiflungsvollen Streben, sich aus dem schon in der zweiten Form der Verrücktheit vorhandenen, dort aber kaum oder gar nicht gefühlten Zwiespalt zur konkreten Identität mit sich, zur inneren Harmonie des in dem einen Mittelpunkt seiner Wirklichkeit unerschütterlich beharrenden Selbstbewußtseins wieder herzustellen.

Hier geeft Hegel een indeling in drie soorten waanzin. Onder waanzin verstaat Hegel ook zaken als idiotie, 'kletspraat' (*Faselei*), verstrooidheid en depressie. Ik sla deze onderdelen over, en ga verder waar Hegel de waanzin verder beschrijft zoals die ongeveer overeenkomt met psychotische of schizofrene toestanden.

[...] In dem eben angegebenen Begriff der Tollheit liegt, daß dieselbe nicht aus einer leeren Einbildung zu entspringen braucht, sondern besonders durch das Betroffenwerden von großem Unglück, durch eine Verrückung der individuellen Welt eines Menschen, oder durch die gewaltsame Umkehrung und das Aus-den-Fugen-Kommen des allgemeinen Weltzustandes bewirkt werden kann, falls das Individuum mit seinem Gemüte ausschließlich in der Vergangenheit lebt und dadurch unfähig wird, sich in die Gegenwart zu finden, von welcher es sich zurückgestoßen und zugleich gebunden fühlt. So sind zum Beispiel in der Französischen Revolution durch den Umsturz fast aller bürgerlichen Verhältnisse viele Menschen wahnsinnig geworden.

Hier wordt de waanzin voorgesteld als een soort realiteitsverwerping, die ook kan optreden als reactie op een ingrijpende verandering van de realiteit.

[...] Die Heilung der Verrücktheit. [...] Die Hauptsache bleibt immer die psychische Behandlung. Während diese gegen den Blödsinn nichts auszurichten vermag, kann dieselbe gegen die eigentliche Narrheit und den Wahnsinn häufig mit Erfolg wirken, weil bei diesen Seelenzuständen noch eine Lebendigkeit des Bewußtseins stattfindet und neben der auf eine besondere Vorstellung sich beziehenden Verrücktheit noch ein in seinen übrigen Vorstellungen vernünftiges Bewußtsein besteht, das ein geschickter Seelenarzt zu einer Gewalt über jene Besonderheit zu entwickeln fähig ist. [...] Vor allen Dingen kommt es beim psychischen Heilverfahren darauf an, daß man das Zutrauen der Irren gewinnt. Dasselbe kann erworben werden, weil die Verrückten noch sittliche

Wesen sind. Am sichersten aber wird man in den Besitz ihres Vertrauens dann gelangen, wenn man gegen sie zwar ein offenes Benehmen beobachtet, jedoch diese Offenheit nicht in einen direkten Angriff auf die verrückte Vorstellung ausarten läßt.

Geheel in de lijn van de rest van Hegels betoog is de door Hegel voorgestelde geneeswijze: de waanzinnige is potentieel redelijk, en kan met zachte doch resolute hand bewogen worden zich tot een redelijk subject te ontwikkelen.

[...]Im Gegenteil muß man sich bemühen, die Verrückten auf andere Gedanken zu bringen und sie darüber ihre Grille vergessen zu machen. Dies Flüssigwerden der fixen Vorstellung wird besonders dadurch erreicht, daß man die Irren nötigt, sich geistig und vornehmlich körperlich zu beschäftigen; durch die Arbeit werden sie aus ihrer kranken Subjektivität herausgerissen und zu dem Wirklichen hingetrieben.

In deze passage kan een pleidooi voor een vorm van arbeidstherapie gelezen worden.

[...]Eine andere Weise, auf die Verrücktheit heilend zu wirken, besteht darin, daß man die Narren bewegt, Handlungen zu vollbringen, die eine unmittelbare Widerlegung der eigentümlichen Narrheit sind, von welcher sie geplagt werden.

En hier kan een pleidooi voor ‘cognitieve (gedrags)therapie’ worden gelezen.

2.2 Interpretatie

2.2.1 Waanzin als gebrek

Volgens Hegel wordt de waanzinnige allereerst gekenmerkt door een gebrek aan Rede en Verstand. Een redelijk subject, zowel bij Kant als Hegel, gebruikt zijn Verstand om zijn ervaring en de wereld te ordenen, te vatten in concepten. Het redelijke subject gebruikt zijn Rede om deze ordeningen - tesamen met zijn ordenend principe zelf - als totaliteit, als eenheid, of als iets Absoluuts te beschouwen. De waanzinnige ontbeert het zowel aan het gebruik van het Verstand als het gebruik van de Rede.

De waanzinnige is daarmee echter niet geheel zonder ‘bewustzijn’ of een soort van ‘subjectiviteit’. Hij staat een trede hoger dan de slaapwandelaar en dan degene die in een hypnotische ‘gemagnetiseerde’ toestand is gebracht. Hij maakt namelijk wel van zijn natuurlijke gevoelens, driften en (lichamelijke) passies een eenheid tegenover de rest van de natuur. Als natuurwezen reflecteert hij echter niet verder op dat zelfgevoel, maar is in de bijzonderheid ervan gevangen. Door gebrek aan reflectie, en het achterwege blijven van het *Verstand* blijven lichaam en geest en het subjectieve en het objectieve ononderscheiden.

Het beeld dat Hegel hier schetst van de waanzinnige is een traditioneel beeld, in de zin dat de waanzinnige wordt beschouwd als iemand die ‘zijn verstand verloren’ heeft, zich laat overrompelen door zijn driften en gevoelens, en de realiteit niet kent of ontkent. Echter, voor Hegel, met zijn idealisme, is die ‘realiteit’ zelf niet een gegeven iets, dat zich aan een subject als te accepteren feitelijkheid voordoet. De realiteit is niet iets waar de Geest of het bewustzijn zich aan moet *aanpassen*, maar is zelf onderdeel van de Geest. Hierdoor krijgt de waanzinnige een andere positie in Hegels filosofie dan bij ‘naïef realisten’. De waanzinnige leeft in een wereld waarin het subjectieve en het objectieve, het geestelijke en het lichamelijke nog niet onderscheiden zijn. Hiermee is de waanzinnige een soort ‘natuurmens’. Oppervlakkig gezien zou je kunnen zeggen – althans, zo zou de realist zeggen - dat hij een natuurmens is, die gewoonweg nog niet genoeg kennis heeft, en zich daardoor niet kan positioneren als subject

tegenover het objectieve. Zijn wereld is echter niet dezelfde als die van de redelijke mens, en hij heeft zich dus niet *verkeerd* aangepast aan een gegeven realiteit. De waanzinnige wereld is een *andere* wereld. Die andere wereld is misschien niet zo praktisch, temidden van verstandige en/of redelijke mensen, maar in zijn wereld heeft de waanzinnige wel iets dat een natuurmens dat wel van zijn Verstand gebruik maakt, verloren heeft, namelijk een onmiddellijke eenheid van denken en zijn, en van lichaam en geest.

Een belangrijke gedachte bij Hegel is dat de ontwikkeling (zowel conceptueel, historisch als ontwikkelingspsychologisch) van het bewustzijn verloopt vanaf een oermystieke eenheid, via een verwijdering of vervreemding (bij bijvoorbeeld de Grieken) via een doordenking van scepticisme (bij bijvoorbeeld bij Descartes en Kant) naar uiteindelijk een opheffing van de vervreemding op een hoger niveau (bij Hegel zelf), waar het subjectieve en objectieve weer samenvallen, of, beter gezegd, een complex gelede eenheid vormen in het Absolute. Het kennen of ervaren van die eenheid wordt dus gedeeld door het redelijke en het waanzinnige subject, en deze twee staan tegenover degene die enkel over het Verstand beschikt, zonder gebruik van de Rede.

In de Romantiek was een belangrijk thema hoe de kloof tussen denken en zijn (subject en object) zou kunnen worden opgeheven. Bij Romantici als Novalis, Hölderlin, maar ook Schelling en Fichte, verliep deze verzoening via een onmiddellijke ‘intellectuele Anschauung’, via het ‘supersensibele’ van het esthetische, of via het morele handelen (Fichte). Men zocht ook wel de opheffing van de vervreemding in de natuur, het genie, of de waanzinnige. De waanzinnige zou nog niet vervreemd zijn door reflectie en de eisen van de arbeidsspecialisatie in de moderne samenleving (Rousseauiaanse thematiek). Voor Hegel zijn dit echter allemaal bedrieglijke wegen om de verloren eenheid weer terug te vinden: de waanzinnige lijkt misschien wel een verloren gegane eenheid te kennen, deze is echter onbemiddeld en puur subjectief. Het kan een aangename of verleidelijke toestand zijn, zoals die van een droom. Maar net zoals in een droom de dromer en de droom één geheel zijn, maar er geen andere subjecten, noch een bereflecteerde werkelijkheid is, zo is dat ook in de waanzin. De waanzinnige eenheid is niet een eenheid waarin andere subjecten bestaan, noch een geobjectiveerde wereld waartoe het bewustzijn zich kan verhouden. Het is de eenheid van ‘de nacht waarin alle koeien zwart zijn’. Het is een eenheid waarin de Geest slaapt. Hegel zoekt zelf ook een eenheid, maar niet door een *terugkeer* naar een eerder stadium van de geest of de geschiedenis, maar door een vooruitgang in het denken, naar een opheffing van tegenstellingen, in plaats van een ontkenning daarvan. Berthold-Bond (1995: 71-86) onderscheidt twee soorten bewegingen of verlangens bij Hegel: een beweging vooruit, en één achteruit. De beweging vooruit leidt naar steeds hogere vormen van bewustzijn, tot uiteindelijk het subject samenvalt met de redelijkheid en de werkelijkheid. De beweging achteruit ziet Berthold-Bond als een steeds dreigend gevaar of verleiding voor het bewustzijn, om als reactie op lijden en strijd zich naar eerdere of archaische fasen terug te trekken.

Het ontbreken van Verstand en Rede als kenmerk van waanzin is een benadering die tot op de dag van vandaag doorloopt. Er ontbreekt iets aan de waanzinnige. In de diverse psychiatrische en psychologische stromingen van de afgelopen decennia is dit ontbreken op diverse plaatsen gezocht. Net zoals bij Hegel wordt de waanzinnige vaak gezien als iemand die een bepaalde (individuele) ontwikkelingsfase niet heeft doorlopen. Hij zou in de eenheid van een ‘imaginair spiegelstadium’ leven, en niet in een symbolische wereld met reële anderen (mede-subjecten) leven (Lacan). Berthold-Bond bespeurt ook veel parallellen met Freuds ideeën over regressie, en de verwerping of ontkenning van het ‘realiteitsprincipe’. In niet-psychoanalytische benaderingen wordt het gebrek van de waanzinnige bijvoorbeeld gezocht in cognitieve stoornissen, zoals het niet kunnen ‘contextualiseren’ of het niet kunnen filteren van

informatie, of het ontbreken van een optimale neurotransmitteroverdracht (verg. Green, 2003).

Ook de geneeswijzen waar Hegel op duidt tonen overeenkomsten met moderne opvattingen: er is een pleidooi voor cognitieve therapie in te lezen (de waanzinnige ervan overtuigen dat zijn gedachtes niet kloppen), voor arbeidstherapie, en voor 'moral treatment'. Dat wil zeggen, de waanzinnige moet in zijn chaos (redelijke) structuur worden aangeboden, door middel van autoriteit en gezag.

Hegels systeemdwang zorgt ervoor dat uiteindelijk de waanzin netjes ergens in een hokje wordt gestopt bij de opbouw van de Subjective Geist. Omdat Hegels filosofie van de geest in de Encyclopedie systematisch en 'abstract' is (in de moderne betekenis van het woord) en alle verschijnselen ergens moeten worden ondergebracht, wringt het systeem. In hetzelfde hokje als de waanzin zitten verschijnselen als verstrooidheid, geborneerdheid en gezwets. Bovendien schippert Hegel af en toe tussen de opvatting van de waanzinnige als natuurmens, en de waanzinnige als verstandelijk mens met net wat verkeerde gedachtes. Wanneer we van deze rafelranden afzien en de kern van Hegels opvatting van de waanzin bekijken, dan is het allereerst een tamelijk gewoon beeld: de waanzinnige is van zijn verstand beroofd, en leeft in zijn eigen natuurlijke droomwereld. Ongewoon, anders dan in moderne 'realistische' opvattingen, zijn de implicaties van Hegels idealisme, zoals hierboven besproken. Daarnaast zit er vanwege dit idealisme nog een andere perspectief op waanzin verscholen in Hegels filosofie, dat ik nu verder zal bespreken.

2.2.2 Waanzin als sociaal-historisch product

Een volledig ontwikkeld redelijk subject kent zichzelf als subject in relatie tot de uiterlijke, geordende (intersubjectief geconstitueerde) wereld. In de waanzin (Verrücktheit) is er een tegenspraak tussen het zelfgevoel en die geordende wereld of gesystematiseerde totaliteit. Het waanzinnige bewustzijn spoort niet met de objectieve ordening, met de 'harmonischen totalen Wirklichkeit'.

Echter, zoals reeds gezegd, die totale werkelijkheid heeft geen gegeven ordening, maar is zelf geordend door, en een product van de Geist. Die Geist op zijn beurt ontwikkelt zich, of ontvouwt zich, in de (filosofische) geschiedenis. In de Pruisische staat vallen idealiter de uiterlijke wetten (zowel morele wetten als natuurwetten) samen met de innerlijke wetten, en is de tegenstelling tussen het subjectieve en het objectieve opgeheven. Pas in een dergelijke maatschappelijke toestand kan het subject zich in zijn redelijkheid volledig ontplooien omdat deze samenvalt met de redelijkheid in de moraal, het rechtssysteem en de visie op de natuur.

Met deze opvatting introduceert Hegel voor het eerst in de filosofie het belang van sociale of historische factoren voor het denken. Niet enkel voor datgene waarover wordt gedacht, maar veel ingrijpender, voor de 'dieptestructuur' van het bewustzijn überhaupt. Hegel vergelijkt zelf de ontwikkeling van de subjectieve Geist – van somnambulisme, via Verrücktheit, tot uiteindelijk het redelijke subject – met de ontwikkeling van de moraal. Deze komt pas tot volle bloei in een rechtstaat, ingebed in zoiets als Sittlichkeit. Dit impliceert niet dat de 'primitieve' moraal binnen een familieclan of stamverband in zijn eigen context kan worden begrepen, immers een 'lager stadium' in de ontwikkeling van de moraal kan slechts als lager stadium worden begrepen wanneer we al een begrip hebben van het uiteindelijke doel van de Absolute geist in de ideale rechtsstaat. Maar wel impliceert dit dat de moraliteit van een individu niet een individuele eigenschap is, maar in verband staat met de sociaal bepaalde verhouding tussen het subjectieve en het objectieve. Met andere woorden, een primitieve moraal en een primitief – waanzinnig – bewustzijn, zijn niet geïsoleerde 'abstract

begrijpelijke' fenomenen op zich, maar kunnen enkel begrepen worden wanneer we ze in hun (sociale en historische) 'concrete' context zien.

Hegel is hier zelf enigszins dubbelhartig over. Enerzijds waarschuwt hij de stadia van de ontwikkeling van de moraal als zich noodzakelijk voordoende stadia in de ontwikkeling van het individu of de maatschappij te schetsen ("je hoeft niet eerst dief te zijn alvorens je inzicht krijgt in de redelijke wettelijkheid" zou je Hegel kunnen parafraseren). Echter hij claimt ook dat de ontwikkeling van de concepten van de Logik een of andere parallel heeft in zowel de geschiedenis van de filosofie, als de geschiedenis van de hele wereld.

Volgens Berthold-Bond sluit Hegels benadering van de waanzin het beste aan bij Freud. Paragraaf 407-408 zouden volgens hem als een niet-historische antropologie of ontologie moeten worden begrepen. Hegel zou zich juist keren tegen een al te gemakkelijke gelijkstelling van vormen van waanzin met bepaalde historische stadia, zoals dat in Hegels tijd wel door sommige Romantici werd gedaan (Berthold-Bond, 1995: 29, 178). Hierdoor zou Hegel ook moeilijk te verenigen zijn met een Foucauldiaanse visie op waanzin (Berthold-Bond, 1995: 177ff.). Berthold-Bond voert ook aan dat in het antropologie-deel, in tegenstelling tot de *Phänomenologie des Geistes*, weinig parallellen met historische stadia te vinden zijn. Volgens Berthold-Bond is het stadium voor de intrede van de Geest wezenlijk pre-historisch. Hegels Anthropologie zou om het natuurlijk leven van de ziel draaien, die nog niet geschiedmatig zou zijn. Daarmee kan het waanzinnig bewustzijn, lijkt mij, juist wel heel goed in de menselijke ontwikkeling worden geplaatst. Weliswaar niet in een historisch of cultureel tijdvak maar wel in de prehistorie. In andere paragrafen van de Anthropologie doet Hegel dit trouwens zelf ook.

Berthold-Bonds nadruk op het antropologische aspect van de waanzin, ten koste van een historische benadering, leidt er ook toe dat hij, nogal versimpeld, in de toestand van waanzin zoals Hegel die beschrijft, Freuds verwerping van het realiteitsprincipe ziet. Mij lijkt hij daar een brug te ver te zijn gegaan. Freuds realiteitsprincipe gaat geheel voorbij aan de dialectiek tussen het subjectieve en het objectieve. Hegel zou nooit een dergelijk principe erkennen, daar het een uitdrukking is van een soort naïef realisme, geheel tegen de geest van Hegels idealisme in.

Desalniettemin doet Berthold-Bond (1995: 208ff.) toch een poging om overeenkomsten tussen Hegel en Foucault te zoeken, en gebruikt hij daar, net als ik, het redelijke rechtsubject voor als analogie voor de historische ontwikkeling van het redelijke niet-waanzinnige subject. Ik zal deze gedachte enigszins speculatief nog wat verder exploreren.

Ten eerste zou het waanzinnig bewustzijn kunnen worden gezien als kenmerkend en 'normaal' in een bepaalde fase van de (pre-)historie van de Geest. Dit zou een fase moeten zijn waarin de mens zijn Verstand nog niet gebruikte en nog niet vervreemd was van de natuur (als subject tegenover het objectieve). Maar het kan niet de 'eerste fase' zijn geweest, immers het waanzinnig bewustzijn kent zichzelf wel als een eenheid van gevoelens en passies, anders dan in de bewustzijnstoestand van het (natuurlijk) somnambulisme. Waar deze fase te plaatsen is in de ons tegenwoordige bekende geschiedenis van de mensheid zal ik verder niet op ingaan. Hegel had zelf al moeite genoeg om de concepten van de Logik aan historische gebeurtenissen te koppelen, en ik zal deze speculatieve exercitie niet voortzetten. Desalniettemin is het vanuit dit perspectief wel begrijpelijk, hoewel Hegel daar dus zelf fel tegen pleit, dat men in de tijd van de Hegeliaanse filosofie, bij een zoektocht naar de natuurlijke onbedorven toestand van de mens, men ook wel eens een blik wierp op de waanzinnige als vertegenwoordiger van het 'authentieke'. Tegenwoordig is dit nog steeds een veel voorkomende houding tegenover de waanzin: bijvoorbeeld in de houding tegenover

‘waaninnige kunst’, oftewel ‘outsider art’. Kunstzinnige uitingen van schizofrenen worden vaak beschouwd als primitief, naïef, natuurlijk, gespeend van besef van historisch gevormde kunsttradities en dergelijke kunstenaars worden zelden zelf serieus genomen wat betreft hun eigen opvatting over hun kunstproducties. Bovendien worden ‘outsider art’, en zeker ‘art brut’, vaak op één lijn gesteld met kunstuitingen van niet-westerse ‘primitieve’ culturen, die ‘dichter bij de natuur’ zouden staan. De bronnen van deze houding jegens outsider art liggen in de Romantiek, en zijn ook bij Hegel terug te vinden.

Een tweede historische visie op waanzin is te destilleren uit Hegels opmerkingen over de toename van het aantal waanzinnigen na de Franse Revolutie. De ineenstorting van de voormalige maatschappelijke verhoudingen, en de verslechtering in en onzekerheid over levensomstandigheden kunnen tot waanzin leiden, volgens Hegel. Dit is een sociale verklaring van waanzin; het hangt zo bekeken niet zozeer van (het falen van) de ontwikkeling van de Subjektive Geist af of iemand waanzinnig is, maar het is een reactie op maatschappelijke gebeurtenissen.

Dankzij Hegels sociale-historische benadering van het bewustzijn is er nog een derde visie op waanzin mogelijk. Dit is de ‘anti-psychiatrische’ visie. Deze vertoont meer affiniteit met het Marxisme, dat echter zelf weer veel verwantschap vertoont met Hegels opvatting van het bewustzijn. Volgens de anti-psychiatrie is de waanzin een logische, normale reactie op een onmenselijke kapitalistische samenleving, die ervoor zou zorgen dat mensen van zichzelf vervreemd zijn. De waanzinnige werd in de anti-psychiatrie gezien als een teken of symbool van wat er mis is in de maatschappelijke verhoudingen. Een dergelijke visie is bij Hegel ook wel terug te vinden. Het volmaakt redelijke subject voor wie noodzaak en vrijheid, moraal en verlangen, subjectiviteit en objectiviteit samenvallen in het Absolute bestaat alleen in een perfecte samenleving. Wanneer een samenleving gekenmerkt wordt door niet-opgeheven tegenstellingen, door diverse vormen van strijd, kan het zijn dat als de ‘totalen Wirklichkeit’ niet zo harmonisch is als gewenst, dat het subject zich daar ook niet toe kan verhouden, en noch een harmonische eenheid van binnen- en buitenkant kan positioneren, noch zich als reflectief subject kan poneren.

2.2.3 Conclusie

Met Hegel kan je vele kanten op. Zijn uitgebreide systeem van subject-object-verhoudingen, de historisch-dialectische ‘opbouw’ van het redelijke subject, en zijn eigen praktische toepassingen op empirische feiten (met name in de *Zusätze*) laat ruimte open voor diverse interpretaties. Sommige die ik hierboven gegeven heb zijn wellicht wat vergezocht, terwijl andere, zoals die van de waanzinnige als mens mét een soort ‘bewustzijn’ (of op z’n minst een ‘zelfgevoel’) maar zónder Verstand en Rede nauwer aansluiten bij Hegels tekst. Wat alle bovenstaande interpretaties gemeen hebben, en waarin ze aansluiten bij Hegels idee over de Subjektive Geist is dat de waanzinnige beschouwd wordt als op een of ander manier gebrekkig, of dat gebrek nou voortkomt uit een gebrekkige Rede, vervreemdende sociale omstandigheden of een nog gebrekkig stadium van de geschiedenis van het denken en de mens. Hiermee sluit Hegel aan bij zowel oudere als de meeste moderne opvattingen.

Hegel verschilt echter op twee verwante punten van de meeste moderne mainstream-psychiatrische opvattingen. Allereerst is Hegel duidelijk geen materialist of realist. Daardoor zal hij niet snel waanzin reduceren enkel tot een ‘hersensteronis’. Ten tweede plaatst Hegel de waanzinnige wereld en het waanzinnige ‘bewustzijn’ binnen zijn systeem, waarin het zich verhoudt tot het somnambulisch ‘bewustzijn’, de Subjektive geist, de moraal, de Absolute Geist, etc. Hegel beschrijft de waanzin als iets ‘concreets’, dat wil zeggen, als iets dat pas kan worden begrepen wanneer we eigenlijk de hele werkelijkheid, inclusief het begrijpende

subject zelf, begrijpen. Hierdoor komt een omschrijving van de waanzin in relatie te staan tot een omschrijving van een ‘normaal’ of redelijk bewustzijn. Slechts via een dergelijke filosofische omweg zou Hegel er uiteindelijk toe kunnen besluiten wat als niet-gestoorde hersenen telt. Hij zou de *normen* van de bio-psychiatrie over wat een normaal brein is, willen gronden in zijn totale systeem, en dan pas eventueel een gestoord brein als waanzinnig inschatten. Normeringen, wetmatigheden van de wetenschap moeten bij Hegel immers uiteindelijk voortkomen uit en samenkomen in het Absolute.

3 Scepticisme, reflectie en hyperreflectie

3.1 Inleiding

Zoals gezegd, veelal worden in de psychiatrie het waanzinnig ‘bewustzijn’ en het waanzinnig denken gezien als een vorm van tekort, waarbij het ‘normale’ denken en bewustzijn als norm worden genomen. De fenomenologische psychiatrie vormt een uitzondering hierop. Geïnspireerd door met name Husserl en Heidegger, hebben psychiaters als Binswanger, Blankenburg, Conrad en meer recent, Louis Sass geprobeerd het waanzinnig denken op zichzelf te beschrijven. In navolging van Conrad (1958) beschouwt Sass geen tekort, maar juist een overdaad aan denken als kenmerkend voor schizofrenie. Sass (1992: 8, 11) schrijft: “My thesis applies to a great many schizophrenic patients, perhaps even the majority of “true” schizophrenics, and to many of those classic symptoms of the disease that have traditionally been seen as defining characteristics or core features. I would argue, in fact, that **hyperreflexivity** is a kind of master theme, able to subsume many specific aspects of schizophrenic consciousness and to organize our overall picture of the syndrome”, ...”The relevant aspects are antithetical to notions of primitivity and of deficit or defect, for these are characterized not so much by unreflectiveness and spontaneity as by acute self-consciousness and self-reference, and by alienation from action and experience – qualities we might refer to as hyperreflexivity.”

Deze visie vinden we niet terug in paragraaf 408 van de Enzyklopädie; Hegel beschrijft daar de *Verrücktheit* slechts als een natuurlijke of primitieve toestand, waarbij het waanzinnig subject juist te weinig zijn Verstand en de Rede gebruikt. Toch kunnen andere fragmenten uit Hegels werk licht werpen op de toestand van *hyperreflectie*. Hyperreflectie wordt door Sass omschreven als vorm van consequent helder doordenken, als te ver ‘alienated’ doordenken, over aspecten van het dagelijks leven die gewoonlijk niet thematisch aan bod komen. Juist zaken die zich gewoonlijk op de achtergrond als vanzelfsprekendheid bevinden, worden in de waanzin thematisch. De *common sense* wereld wordt door waanzinnigen niet meer vertrouwd; in de alledaagse realiteit wordt niet meer geloofd. Door de hyperreflectie komt de waanzinnige op afstand van de common sense wereld te staan, en vervreemdt hij van eigen *action* en *experience*. Over deze toestand valt uiteraard nog veel meer te zeggen (verg. Kusters 2004, 2007, Sass 1992 en Stanghellini 2004), maar hier zal ik me beperken en bekijken of en hoe Hegel deze toestand beschrijft.

Volgens mij komt de toestand van hyperreflectie aardig overeen met hoe Hegel in de *Phänomenologie des Geistes* vanaf paragraaf 207 in *Freiheit des Selbstbewußtseins; Stoizismus, Skeptizismus und das unglückliche Bewußtsein* het wel en wee van het sceptische bewustzijn beschrijft. Net als elders in Hegels werk, kan ook dit fragment zowel gelezen worden als handelend over een conceptuele analyse van een bepaalde vorm van denken, ontwikkelingspsychologisch als een fase waar een (filosofisch) individu doorheen moet om uiteindelijk een redelijk (Hegeliaans) subject te worden, als een fase in de geschiedenis van de

Geist, de cultuur of de filosofie. Mij lijkt deze fase het meest passend bij die van hyperreflectie, omdat, zoals Sass het beschrijft, de hyperreflectie niet een ongerefecteerde uitbarsting van 'natuurlijke driften' is, maar juist een vervreemding van de wereld, een terugtrekking in een doorgedraaid eigen, alles betwijfelend en relativerend denken. Om dit verder uit te zoeken zal ik nu enkele passages uit dit fragment van Hegel becommentariëren, en vervolgens interpreteren.

3.2 Phänomenologie des Geistes, vrijheid en scepticisme: tekst en commentaar

[...] Mit der Reflexion des Selbstbewußtseins in den einfachen Gedanken seiner selbst ist ihr gegenüber in der Tat aus der Unendlichkeit das selbstständige Dasein oder die bleibende Bestimmtheit herausgefallen; im Skeptizismus wird nun für das Bewußtsein die gänzliche Unwesentlichkeit und Unselbstständigkeit dieses Andern; der Gedanke wird zu dem vollständigen das Sein der vielfach bestimmten Welt vernichtenden Denken,

In het scepticisme wordt het andere, het niet-zelf, oftewel de wereld onwezenlijk en onzelfstandig. De sceptische gedachte is *volledig* en vernietigt het *zijn* van de veelvoudig bepaalde wereld.

und die Negativität des freien Selbstbewußtseins wird sich an dieser mannigfaltigen Gestaltung des Lebens zur realen Negativität. - Es erhellt, daß, wie der Stoizismus dem Begriffe des selbstständigen Bewußtseins, das als Verhältnis der Herrschaft und Knechtschaft erschien, entspricht, so entspricht der Skeptizismus der Realisierung desselben, als der negativen Richtung auf das Anderssein, der Begierde und der Arbeit. Aber wenn die Begierde und die Arbeit die Negation nicht für das Selbstbewußtsein ausführen konnten, so wird dagegen diese polemische Richtung gegen die vielfache Selbstständigkeit der Dinge von Erfolg sein, weil sie als in sich vorher vollendetes freies Selbstbewußtsein sich gegen sie kehrt;

Het scepticisme is de realisering, het werkelijk worden, van het stoïcisme. De negatie van het andere, voltrok zich in de heer-knecht-fase door middel van het verlangen en de arbeid. Wanneer de negatie echter op die manier niet lukt, slaagt het scepticisme er wel in de zelfstandigheid van de dingen te ondergraven.

bestimmter, weil sie das Denken, oder die Unendlichkeit, an ihr selbst hat, und hierin die Selbstständigkeiten nach ihrem Unterschiede ihr nur als verschwindende Größen sind. Die Unterschiede, welche im reinen Denken seiner selbst nur die Abstraktion der Unterschiede sind, werden hier zu allen Unterschieden, und alles unterschiedene Sein zu einem Unterschiede des Selbstbewußtseins.

De onderscheidingen in het zijn veranderen in onderscheidingen van het zelfbewustzijn.

Hiedurch hat sich das Tun des Skeptizismus überhaupt, und die Weise desselben bestimmt. Er zeigt die dialektische Bewegung auf, welche die sinnliche Gewißheit, die Wahrnehmung und der Verstand ist; so wie auch die Unwesenheit desjenigen, was in dem Verhältnisse des Herrschens und des Dienens, und was für das abstrakte Denken selbst, als bestimmtes gilt. Jenes Verhältnis faßt eine bestimmte Weise zugleich in sich, in

welcher auch sittliche Gesetze als Gebote der Herrschaft vorhanden sind; die Bestimmungen im abstrakten Denken aber sind Begriffe der Wissenschaft, in welche sich das inhaltslose Denken ausbreitet, und den Begriff auf eine in der Tat nur äußerliche Weise an das ihm selbstständige Sein, das seinen Inhalt ausmacht, hängt und *nur bestimmte* Begriffe als geltende hat, es sei, daß sie auch reine Abstraktionen sind.

In het scepticisme worden de wetten en geboden, die de heer-knecht-verhouding kenmerken, onwezenlijk en verworpen. In plaats daarvan komt er een abstract 'wetenschappelijk' denken voor in de plaats dat echter slechts een 'uiterlijke', en niet-noodzakelijke, relatie heeft met het zelfstandige zijn.

Das *Dialektische* als negative Bewegung, wie sie unmittelbar ist, erscheint dem Bewußtsein zunächst als etwas, dem es preisgegeben, und das nicht durch es selbst ist. Als *Skeptizismus* hingegen ist sie Moment des Selbstbewußtseins, welchem es nicht geschieht, daß ihm, ohne zu wissen wie, sein Wahres und Reelles verschwindet, sondern welches in der Gewißheit seiner Freiheit dies andere für reell sich Gebende selbst verschwinden läßt;

Het scepticisme is een dialectische beweging, waarbij een gedachte zijn tegendeel voortbrengt, met als verschil dat de scepticus zich bewust is van de vrijheid om zowel een gedachte als diens anti-these te denken.

nicht nur das Gegenständliche als solches, sondern sein eignes Verhalten zu ihm, worin es als gegenständlich gilt, und geltend gemacht wird, also auch sein *Wahrnehmen*, so wie sein *Befestigen* dessen, was es in Gefahr ist zu verlieren, die *Sophisterei*, und sein *aus sich bestimmtes* und *festgesetztes Wahres*; durch welche selbstbewußte Negation es die *Gewißheit seiner Freiheit* sich für sich selbst verschafft, die Erfahrung derselben hervorbringt, und sie dadurch zur *Wahrheit* erhebt.

Het sceptisch denken vernietigt niet alleen de bepaaldheid van de objecten, maar betwijfelt ook de waarneming alsmede iedere vastgestelde waarheid. Juist dankzij die potentiële vernietigingskracht hervindt de scepticus zijn vrijheid.

Was verschwindet, ist das Bestimmte, oder der Unterschied, der, auf welche Weise und woher es sei, als fester und unwandelbarer sich aufstellt. Er hat nichts Bleibendes an ihm, und muß dem Denken verschwinden, weil das Unterschiedne eben dies ist, nicht *an ihm selbst* zu sein, sondern seine Wesenheit nur in einem Andern zu haben; das Denken aber ist die Einsicht in diese Natur des Unterschiednen, es ist das negative Wesen als einfaches.

En zo verdwijnt alle bepaaldheid, iedere onderscheiding, iedere blijvendheid.

Das skeptische Selbstbewußtsein erfährt also in dem Wandel alles dessen, was sich für es befestigen will, seine eigne Freiheit als durch es selbst sich gegeben und erhalten; es ist sich diese Ataraxie des Sich-selbst-denkens, die unwandelbare und *wahrhafte Gewißheit seiner selbst*. Sie geht nicht aus einem Fremden, das seine vielfache Entwicklung in sich zusammenstürzte, als ein Resultat hervor, welches sein Werden hinter sich hätte;

Het sceptische zelfbewustzijn ervaart zichzelf als absoluut vrij, en ontleent die vrijheid, en zijn identiteit niet aan iets buiten zichzelf. Dit kan leiden tot een soort van ataraxia. Echter.....

sondern das Bewußtsein selbst ist die *absolute dialektische Unruhe*, dieses Gemische von sinnlichen und gedachten Vorstellungen, deren Unterschiede zusammenfallen, und deren *Gleichheit* sich ebenso - denn sie ist selbst die *Bestimmtheit* gegen das *Ungleiche* - wieder auflöst. Dies Bewußtsein ist aber eben hierin in der Tat, statt sichselbstgleiches Bewußtsein zu sein, nur eine schlechthin zufällige Verwirrung, der Schwindel einer sich immer erzeugenden Unordnung. *Es ist dies für sich selbst*; denn es selbst erhält und bringt diese sich bewegende Verwirrung hervor. Es bekennt sich darum auch dazu, es bekennt, ein ganz *zufälliges, einzelnes* Bewußtsein zu sein - ein Bewußtsein, das *empirisch* ist, sich nach dem richtet, was keine Realität für es hat, dem gehorcht, was ihm kein Wesen ist, das tut und zur Wirklichkeit bringt, was ihm keine Wahrheit hat.

...het is een schijnataraxia, want er komt geen rust: onderscheidingen verdwijnen, maar uiteindelijk wordt ook de zekerheid aangaande de ononderscheidbaarheid van de voorstellingen betwijfeld. Het sceptische bewustzijn ervaart ook zichzelf als geheel toevallig, als een slechts contingent empirisch gegeven, geworpen in een ononderscheidbare werkelijkheid waarvan het zich in zijn vrije denken dissocieert, maar er tegelijk onderdeel van is, en er afhankelijk van is.

Aber ebenso wie es sich auf diese Weise als *einzelnes, zufälliges* und in der Tat tierisches Leben, und *verlorne* Selbstbewußtsein gilt, macht es sich im Gegenteile auch wieder zum *allgemeinen sichselbstgleichen*; denn es ist die Negativität aller Einzelheit und alles Unterschieds. Von dieser Sich-selbst-gleichheit oder in ihr selbst vielmehr fällt es wieder in jene Zufälligkeit und Verwirrung zurück, denn eben diese sich bewegende Negativität hat es nur mit Einzelem zu tun, und treibt sich mit Zufälligem herum.

Zich bewust van zijn in feite dierlijke toestand, kan het daar weer bovenuit stijgen, maar valt dan toch weer terug in de verwardheid van de ononderscheidbaarheid.

Dies Bewußtsein ist also diese bewußtlose Faselei, von dem einen Extreme des sichselbstgleichen Selbstbewußtseins zum andern des zufälligen, verworrenen, und verwirrenden Bewußtseins hinüber und herüber zu gehen. Es selbst bringt diese beiden Gedanken seiner selbst nicht zusammen; es erkennt seine Freiheit *einmal* als Erhebung über alle Verwirrung und alle Zufälligkeit des Daseins, und bekennt sich ebenso das *andremal* wieder als ein Zurückfallen in die *Unwesentlichkeit* und als ein Herumtreiben in ihr. Es läßt den unwesentlichen Inhalt in seinem Denken verschwinden, aber eben darin ist es das Bewußtsein eines Unwesentlichen;

De scepticus wisselt tussen een opgaan in de zee van twijfel over onderscheidingen, en een gevoel van houvast en een daarbovenuit stijgen door zich vast te houden aan die twijfel zelf. Zolang de scepticus deze twee extremen niet tesamen kan doordenken blijft hij gevangen tussen een gevoel van afhankelijkheid van het niet-vaststelbare, en een bewustzijn dat hijzelf degene is die kan vaststellen.

es spricht das absolute *Verschwinden* aus, aber das *Aussprechen* ist, und dies Bewußtsein ist das ausgesprochne Verschwinden; es spricht die Nichtigkeit des Sehens, Hörens, und so fort, aus, und es *sieht, hört* und so fort, *selbst*; es spricht die Nichtigkeit der sittlichen Wesenheiten aus, und macht sie selbst zu den Mächten seines Handelns. Sein Tun und seine Worte widersprechen sich immer, und ebenso hat es selbst das gedoppelte widersprechende Bewußtsein der Unwandelbarkeit und Gleichheit, und der völligen

Zufälligkeit und Ungleichheit mit sich. Aber es hält diesen Widerspruch seiner selbst auseinander; und verhält sich darüber wie in seiner rein negativen Bewegung überhaupt.

De scepticus verstrikt zich wanneer hij zijn eigen scepticisme uitspreekt, of wanneer hij handelt, want iedere daad en ieder woord is komt tegelijk uit hemzelf voort, maar wordt ook tegelijk ontkend als bepaald.

Wird ihm die Gleichheit aufgezeigt, so zeigt es die Ungleichheit auf; und indem ihm diese, die es eben ausgesprochen hat, itzt vorgehalten wird, so geht es zum Aufzeigen der Gleichheit über; sein Gerede ist in der Tat ein Gezänke eigensinniger Jungen, deren einer A sagt, wenn der andere B, und wieder B, wenn der andere A, und die sich durch den Widerspruch mit sich selbst die Freude erkaufen, miteinander im Widerspruche zu bleiben.

In het scepticisme zit een onopgeloste tegenspraak, die ervoor zorgt dat de scepticus eigenlijk niets kan uitspreken en niet kan handelen, zonder met zijn scepticisme in conflict te komen.

3.3 Interpretatie

3.3.1 Waanzin als gevolg van (hyper)reflectie

Hegel beschouwt het scepticisme als een gerealiseerd stoïcisme, dat op zijn beurt voortvloeit uit de meester-knecht-verhouding. Deze verhouding werd gekenmerkt door een stabilisering en erkenning van de machtsmiddelen die de ongelijke verhouding in stand hielden. Door middel van een denken dat gangbare verhoudingen betwijfelt, ontvlucht de scepticus zijn vaste positie als knecht. Wanneer we waanzinnig scepticisme hiermee vergelijken, kunnen we de hyperreflectie ook beschouwen als een zich onttrekken aan alledaagse *actions* en *experiences* (verg. Sass in het citaat hierboven), wanneer deze voor de waanzinnige ondraaglijk zijn. De waanzinnige trekt zich terug uit het alledaagse leven, om er van een afstand naar te kijken en over te denken. Hij verliest de natuurlijke vanzelfsprekendheid (verg. Blankenburgs 1971).

De ontkenning door de waanzinnige van de 'feiten' van de *common sense* wereld, ondergraaft de zelfstandigheid van de dingen. Wat gewoonlijk als onbetwifelbare grond, of beginpunt van denken en handelen wordt geaccepteerd, wordt door de waanzinnige (en de scepticus) betwijfeld. Voor de normale scepticus leidt dit tot een (proto-)wetenschappelijke houding, volgens Hegel. Mening en maatschappelijke verhoudingen en rollen worden niet meer op gezag aangenomen, maar slechts als voorlopige hypothese gebruikt. Wat voorheen overgeleverde zekerheden waren, worden wankele constructies, en worden in hun onderbouwing afhankelijk van het denken van de scepticus. Het sceptische bewustzijn heeft affiniteit met zowel de wetenschappelijke houding als de waanzinnige praktijk. Louis Sass (en Kusters) zien mede daarom schizofrenie zoals die in de twintigste eeuw manifest werd, 'concreet beschouwd', als gerelateerd aan en een parodie op de wetenschappelijke objectiverende blik.

Volgens Hegel wordt de wereld in het scepticisme onwezenlijk en onzelfstandig. Het waanzinnig-sceptisch denken denkt zich boven de wereld uit, en weet dat het zelf bepaalt hoe, als wat, en in welke interpretatie het de wereld beschouwt. Het waanzinnig 'bewustzijn' vernietigt de wereld, en ziet haar slechts als idee in zijn eigen geest. De scepticus/waanzinnige weet dat de bepaling van de dingen door hemzelf gebeurt, en dat ook de waarneming bepaalt wordt door 'de bril van de waarnemer'. De sceptisch-waanzinnige gedachte is *volledig* en

vernietigt het *zijn* van de veelvoudig bepaalde wereld. Alle bepaaldheid, iedere onderscheiding, iedere blijvendheid verdwijnt. Onderscheidingen in de buitenwereld veranderen in zelfbepaalde onderscheidingen in het zelfbewustzijn. Door deze potentiële vernietigingskracht hervinden de scepticus en waanzinnige een schijnvrijheid.

3.3.2 Tussen almacht en paranoia

De scepticus bepaalt zelf hoe hij de dingen ziet, en wordt niet bepaald door de dingen. Echter, uiteindelijk belandt hij in de tegengestelde positie. Want, zodra hij beseft dat hij zelf ook maar een (empirisch) subject is, temidden van de rest van de wereld, realiseert hij zich dat ook zijn eigen denken en ervaren ‘maar’ een contingent verschijnsel is, dat net zo goed heel anders had kunnen zijn. In eerste instantie lijkt hij vrij te zijn, maar die zogenaamde vrijheid vormt wel één geheel met de empirie. Het sceptische bewustzijn ervaart zichzelf dan ook als contingent, in een werkelijkheid waarvan het zich in zijn vrije denken dissocieert, maar er tegelijk onderdeel van is, en er afhankelijk van is. Alles wordt voorstelling, inclusief de *voorsteller* zelf. Deze ‘oersoep’ of oneindige spiegeling wordt door Fichte treffend omschreven: “Er is niets stabiels, niet in me, en niet buiten me, maar enkel onophoudelijke verandering... Er zijn alleen beelden; beelden die voorbijdrijven, zonder dat er iets is waaraan ze voorbijdrijven; beelden zonder iets dat wordt afgebeeld, zonder betekenis, zonder doel. Ik ben één van deze beelden, sterker nog, ik ben slechts een verward beeld van deze beelden. Alle werkelijkheid is in een vreemde droom veranderd, zonder leven waarover gedroomd wordt, en zonder geest die het droomt; een droom die is opgevouwen in een droom van zichzelf.”

De scepticus wisselt tussen een opgaan in de zee van twijfel over onderscheidingen, en een gevoel van houvast en een daarbovenuit stijgen door zich vast te houden aan die twijfel zelf. Deze toestand kent dus twee extreme posities: enerzijds een sceptisch almachtsdenken, dat denkt vrij te kunnen zijn in het twijfelen en het opwerpen van hypotheses, en anderzijds een wetenschappelijke deemoedigheid dat zich kenmerkt door een relativisme en een afhankelijkheid van hoe de uiteindelijk onkenbare werkelijkheid zich aandient. Zolang de scepticus deze twee extremen niet tesamen kan doordenken blijft hij gevangen tussen een gevoel van afhankelijkheid van het niet-vaststelbare, en een bewustzijn dat hijzelf degene is die kan vaststellen.

In de waanzin hebben deze twee uitersten ook twee tegenhangers: almacht en paranoia. In schizofrenie tendeert het denken soms naar een absoluut (of eigenlijk: absoluut-subjectief) idealisme of zelfs solipsisme: wat de waanzinnige denkt, ziet hij ogenblikkelijk in de buitenwereld gebeuren. Als hij vrolijk is, ziet hij de zon achter de wolken vandaan komen, als hij somber is, weerspiegelt dat zich in het opvallend hoge aantal mensen met zwarte schoenen. Hij denkt de wereld en is de wereld. Zijn binnenwereld rekt zich op tot de gehele wereld. De binnenwereld, het subjectieve, het denken, verdringen het mogelijke objectieve, of het Zijn. Dit leidt tot ‘grootheidswaan’. Omgekeerd, wanneer hij zichzelf als geheel opgaand in de wereld ervaart, merkt hij dat zijn eigen innerlijk een reflectie of gevolg is van wat buiten hem gebeurt. Als hij iets denkt, weet hij dat dat *in hem* gedacht wordt, door een ander persoon of ding. De buitenwereld, het objectieve, het Zijn, verdringt het mogelijke subjectieve, of het denken. Dit leidt tot paranoia.

3.3.3 Zelfreferentie, ironie en de taal

Aan het einde van zijn beschouwing over het scepticisme merkt Hegel de praktische verwarringen op die door extreem scepticisme worden voortgebracht. De scepticus verstrikt zich namelijk wanneer hij handelt of spreekt. Iedere *subjectieve* daad en ieder woord van hem komt uit hemzelf voort, maar wordt ook onmiddellijk beschouwd als *objectief* betwifelbaar ding of actie. Dat impliceert dat er in het scepticisme een onopgeloste tegenspraak zit, die

ervoor zorgt dat de scepticus eigenlijk niets kan uitspreken en niet kan handelen, zonder met zijn scepticisme in conflict te komen. Voor de waanzinnige leidt dit tot een merkwaardige houding jegens en ironisering van zijn eigen taal. Moyaert (1983) beschrijft dit als volgt: “Een schizofreen fascineert ons, omdat hij ons konfronteert met een uiteindelijk zonder grond zijn van eender welk betekenisproces...Het weten van mijn discours stuit op een radikaal niet-weten dat spot met mijn zekerheden...het weten van de schizofreen houdt een grenzeloze en tevens ondraaglijke ironie in ten aanzien van ons discours. De schizofreen konfronteert ons met de duizelingwekkende scheur en gapende kloof van een radikaal niet-weten. En dit niet-weten kan men niet meer begrijpen als een nog-niet-weten; tegen dit niet-weten staan we machteloos en kunnen we ons niet meer verdedigen.” Zowel de scepticus als de waanzinnige raken verstrikt in problemen van zelf-referentie. Beider zoektocht slingert heen en weer tussen de hubris van de *View from everywhere* en de *View from nowhere*.

3.3.4 Conclusie

Berthold-Bond ziet, in navolging van Hegels Anthropologie, de waanzin als een terugval, vanuit een verlangen naar oorspronkelijke eenheid, in de natuur, met verlies van Verstand en Rede. Hij merkt op dat een dergelijke terugval naar een ‘eerder’ stadium een alomane bedreiging is. Scepticisme is een bedreiging voor het redelijk subject. Aanvaarding van het knechtschap is een bedreiging voor het verlichte wetenschappelijke subject, etc. Hij merkt ook op dat Hegel af en toe in zijn bespiegelingen over de verschillende bewustzijnstoestanden termen en gedachten gebruikt die ook in zijn uiteenzetting over de *Verrücktheit* voorkomen. Echter, voor hem is – in navolging van Hegel – het belangrijke verschil tussen scepticisme en andere ‘lagere’ bewustzijnsvormen enerzijds en waanzin anderzijds de aanwezigheid van rede en taal. Hij schrijft (1995: 52): “In general, this triad of shapes of consciousness – stocicism, skepticism, and despair – unlike madness, is animated by an intense concern for the relation with externality. Even in the movement of withdrawal, stoicism, skepticism, and the unhappy consciousness are ultimately seeking union with the other, and all are mediated by language, by reason, rather than feeling.” Dit klopt wanneer we het beeld van de waanzinnige als razend ‘verblind’ natuurmens aanhouden. Het moge duidelijk zijn dat wanneer we Kusters (2004) en Sass (1992) volgen de verschillen tussen scepticisme en waanzin in ieder geval niet langs deze lijnen lopen. Bayne and Pacherie (2004) merken spitsvondig op over het vermeende onbegrip in schizofrenie: “Wittgenstein once said that if lions could talk we would not understand them. Campbell's view seems to be that although delusional patients can talk, we cannot understand them. What is curious is that they seem to be able to understand us.”

Desalniettemin zullen weinigen willen beweren – op straffe van weer een ander soort ‘ononderscheidbaarheid’ - dat de waanzinnige en de wetenschapper ‘eigenlijk’ een en hetzelfde soort ‘bewustzijn’ hebben. Verschillen lijken echter op een ander vlak te liggen. De waanzinnige creëert net als de wetenschapper gewaagde hypothesen over de werking van de wereld. Echter, de wetenschapper blijft wel binnen een traditie en een gemeenschap van andere wetenschappers, en weet wanneer wel en wanneer niet hij zijn kritisch-sceptische blik gepast kan gebruiken. Binnen de kritische wetenschappelijke gemeenschap wordt juist heel veel als vanzelfsprekende achtergrond beschouwd waartegen slecht aan de oppervlakte wordt getwijfeld. Kortgezegd, met Kuhn in plaats van met Popper kan de wetenschappelijke houding goed worden onderscheiden van de waanzinnige.

4 Conclusie

Zoals gezegd, met Hegel kan je vele kanten op. Waanzin kan verschillende plaatsen in zijn systeem innemen. In het anthropologisch deel, par. 407-408 van de Enzyklopädie heeft Hegel er zelf een plaats voor ingeruimd. Bij bestudering van deze paragraaf bleek allereerst dat

Hegel een tamelijk traditioneel beeld van de waanzin heeft: de waanzinnige is een soort razend natuurmens dat zijn verstand en alle rede verloren heeft. Voor die tijd is Hegel echter wel progressief; hij beklemtoont dat er in de waanzinnige wel de mogelijkheid tot redelijkheid aanwezig is. Hij sluit daarmee aan bij de dan opkomende humanisering/medicalisering van de behandeling van waanzinnigen. Zoals Berthold-Bond laat zien kunnen we in Hegels antropologie een visie in de dop zien die later, bij Schopenhauer en Nietzsche, maar met name bij Freud, veel meer zal worden uitgewerkt. Als homo natura neigt de mens naar waanzin, maar door middel van de werking van de Geist, of de cultuur en de redelijkheid, kan deze natuur zich redelijk en in vrijheid manifesteren. Op zich leidt Berthold-Bonds exercitie tot weinig interessante inzichten. Als je je best maar doet kan je Hegel zien als voorloper van Freud en Lacan, maar wat dan nog? Een interessanter aspect van Hegels visie op waanzin is zijn nadruk op ‘concrete’ beschouwingen. Dat houdt allereerst in dat je het waanzinnige bewustzijn slechts kunt begrijpen wanneer je ook inziet wat een somnambulisch, een wetenschappelijk en een redelijk bewustzijn is. Hierdoor blijft de vraag naar de waanzin bij Hegel sterk verbonden met de vraag naar een ‘normaal’ bewustzijn. Deze ‘concrete’ relatie tussen normaliteit en deviantie is bij Freud en Lacan ook nog wel aanwezig, maar in de hedendaagse psychiatrie en psychologie wordt eigenlijk (de status quo van) het ‘normale’ subject als gegeven en standaard beschouwt. Wat dat betreft levert Hegel een zinnige bijdrage aan het denken over waanzin: door een Hegeliaanse vraag naar waanzin te stellen, wordt ook juist het normale bewustzijn ter discussie gesteld. Via een geheel andere weg doet Kusters (2004) overigens hetzelfde. Ten tweede leidt Hegels ‘concrete’ filosofie er ook toe dat je de toestand van het bewustzijn, of het subject, relateert aan de geschiedenis, de cultuur en de filosofie. Hoewel Berthold-Bond hier zelf wars van is, lijkt mij dit nou juist een van de interessantere aspecten van Hegels filosofie. Hoe ziet waanzin er uit in een ‘niet/redelijke’ maatschappij? Hoe verhiel waanzin zich tot het normale bewustzijn bij bijvoorbeeld de pre-Socratici, in de Middeleeuwen, of in de pre-Kantiaanse Verlichting?

In paragraaf 3 van dit paper heb ik betoogd dat de moderne ‘andere’ visie op waanzin goed aansluit bij Hegels beschouwingen over het scepticisme. Hegel laat daar zien hoe de sceptische kritische wetenschappelijke houding leidt tot een heen en weer slingeren tussen een soort realisme en idealisme, die een tegenhanger hebben in de waanzin. Anders dan in veel moderne psychiatrische opvattingen laat Hegel (geheel in lijn met Sass en Kusters) zien dat het sceptisch denken, wanneer het onthecht is van *action* en *experience* geen garantie tegen de waanzin biedt, maar juist daarin dreigt te vallen (althans, in de lezing van Hegel zoals ik die hierboven geef). In deze opvatting biedt het Verstand geen garantie tegen waanzin. Het sceptisch-waanzinnige bewustzijn kan hieraan enkel ontsnappen door een ‘ongelukkig bewustzijn’ te worden, dat op zijn beurt pas wordt opgeheven in het redelijke bewustzijn. De vraag die ik hier verder niet zal beantwoorden (maar, verg. Kusters 2004: 160-170), is of de Rede wel een bescherming tegen de waanzin geeft, of dat de Geist zelf, in zijn volledige ontplooiing niet ook iets waanzinnigs heeft, wellicht niet op individueel niveau, maar op ‘intersubjectief’ niveau. Leven we na het einde van de geschiedenis, in het heldere licht van de Geist en de Rede, wanneer de Geist nooit meer ‘slaapt’, maar volledig wakker is, en er geen duisternis meer is van een onbegrepen natuur, juist door het ontbreken van een duistere zijde niet in een verblindend licht van waanzin, in een soort ‘hyperpsychose’?

5 Literatuur

Bayne, T. & E. Pacherie (2004). *Bottom-Up or Top-Down? Campbell's Rationalist Account of Monothematic Delusions*. In: Philosophy, Psychiatry, & Psychology 11.1.

- Berthold-Bond, D. (1992). *Hegel's Theory of Madness*. New York: State University of New York Press.
- Blankenburg, W. (1971). *Der Verlust der natürlichen Selbstverständlichkeit*. Stuttgart: Enke
- Conrad, K. (1958). *Die beginnende Schizophrenie; Versuch einer Gestaltanalyse des Wahns*. Stuttgart: Thieme Verlag.
- Fichte, J.G. (1997 [1800]). *Die Bestimmung des Menschen*. Ditzingen: Reclam.
- Foucault, M. (1975 [1961]). *Geschiedenis van de waanzin*. Amsterdam: Boom. Vertaald uit het Frans: *Histoire de la folie à l'âge classique*.
- Green, M. (2003). *Schizofrenie ontsluit*. Amsterdam: Nieuwezijds.
- Hegel, G.W.F. (1830). *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*. Frankfurt: Suhrkamp.
- Hegel, G.W.F. (1981 [1807]). *Fenomenologie van de geest [fragmenten]*. Meppel: Boom.
- Kusters, W. (2004). *Pure Waanzin*. Amsterdam: Nieuwezijds.
- Kusters, W. (2007). *Alleen. Berichten uit de isoleercel*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Moyaert, P. (1983). *Een betekenisproductie zonder geschiedenis*. In: Raster 24, *Gestoorde teksten/ Verstoorde teksten*.
- Sass, L. (1992). *Madness and Modernism*. New York: Harper-Collins.
- Stanghellini, G. (2004). *Disembodied Spirits and Deanimated Bodies: The Psychopathology of Common Sense*. Oxford: Oxford University Press.